

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Strijdbare vrouwen, laffe kerels: het bijbelse epos Debora (1769) van Anna van der Horst als women's rewriting

Wanrooij, T. van

Citation

Wanrooij, T. van. (2024). Strijdbare vrouwen, laffe kerels: het bijbelse epos Debora (1769) van Anna van der Horst als women's rewriting. *Journal Of Dutch Linguistics And Literature / Tijdschrift Voor Nederlandse Taal- En Letterkunde*, 140(2), 79-100.
doi:10.5117/TNTL2024.2.001.WANR

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4093602>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Strijdbare vrouwen, laffe kerels

Het Bijbelse epos Debora (1769) van Anna van der Horst als women's rewriting

Tommie van Wanrooij

Universiteit Leiden

t.van.wanrooij@hum.leidenuniv.nl

Abstract

The poet Anna van der Horst was the first female author in the Dutch Republic to publish an epic featuring a female protagonist. However, there has been minimal scholarly attention directed towards her epics *De gevallen van Ruth* (1764) and *Debora* (1769). This article posits that an intertextual analysis of *Debora* contributes to the ongoing scholarship on early modern Dutch women's writing, which has predominantly focused on paratextual material. Van der Horst modifies the traditionally masculine genre of the epic by introducing a heroine aligned with conventional masculine expectations, simultaneously challenging the traditional portrayal of the female protagonist. Furthermore, she transforms Judges 4-5 and the contemporary epic *Abraham, de aartsvader* (1728) in a manner that amplifies the role of women and diminishes the significance of men. This strategy strongly resembles the postmodern act of feminist revision. These transformations challenge gender stereotypes and suggest that Van der Horst's poetry may possess a more subversive or radical nature than anticipated based on the afterwords of her epics. The article therefore also compels a re-evaluation of the Biblical epic, not solely as a religious genre but also as an emancipatory one, particularly when examining the contributions of women writers.

Keywords: Early modern epic; gender; heroism; intertextuality; women's rewriting.

1 Inleiding

Op 34-jarige leeftijd publiceerde de dichteres Anna van der Horst (1735-1785) haar tweede epos: *Debora, in vier zangen* (1769).¹ Dit Bijbelse heldendicht beschrijft de strijd van de oudtestamentische rechter en profetes Debora tegen de vijandelijke Kanaänieten onder leiding van hun kwaadaardige legerleider Sisera, naar het voorbeeld van Richteren 4-5. De publicatie van dit epos is om twee redenen opmerkelijk. Ten eerste was het uitzonderlijk dat een beginnend dichteres als Van der Horst, die vijf jaar eerder al gedebuteerd was met het Bijbelse heldendicht *De gevallen van Ruth* (1764), een epos schreef. Dat gold in de vroegmoderne Republiek immers als het meest hoogstaande genre en was tot ver in de achttiende eeuw uitsluitend het domein van gevestigde mannelijke auteurs, die het zagen als de kroon op hun literaire oeuvre (Smit 1975: 3; Schenkeveld-van der Dussen e.a. 1997: 70-71; Van Gemert 2006: 23). Ten tweede is Van der Horst voor zo ver bekend de eerste Nederlandse dichter die epen schreef over vrouwelijke in plaats van mannelijke helden (Smit 1983: 532).

Ondanks haar bijzondere status is de belangstelling voor Van der Horst en haar heldendichten – en eigenlijk haar hele oeuvre – tot op heden beperkt. De meeste aandacht van literatuurhistorici is niet uitgegaan naar haar werk, maar naar haar kortstondige vriendschap met Elisabeth Wolff-Bekker (Ghijsen 1954: 55-59; Smit 1981; Buijnsters 1984: 61-64). Het aantal inhoudelijke analyses is gering en de slotsom is steeds een negatief waardeoordeel (vergelijk Zilverberg 1982 en Smit 1983: 532-560).² Voor Smit (1983: 557, 560) getuigde *De gevallen van Ruth* bijvoorbeeld van overmatig conformisme aan de epische regelgeving, terwijl hij *Debora* zodanig van diezelfde regels vond afwijken dat dit werk in zijn ogen niet langer een epos te noemen was. Andere titels van Van der Horst zijn überhaupt nooit bestudeerd. Behalve haar Bijbeleen publiceerde ze onder meer de bundel *Proeven van Bybelse Tafereelen* (1774) met literaire hervertellingen van Bijbelverhalen uit het Oude Testament. Ook was zij actief als vertaler, onder meer van het lange gedicht *Bespiegeling van Jozeph bij de bevalling van zijn ondertrouwde bruid Maria* (1766) van Heinsius, via de Franse vertaling van de feministische schrijfster Marie le Jars de Gournay.

1 Dit artikel is geschreven in het kader van mijn promotieonderzoek aan de Universiteit Leiden (Leiden University Centre for the Arts in Society) onder supervisie van Rick Honings en Esther Op de Beek.

2 Een uitzondering vormt Wempe 1984, dat een verhandeling van Van der Horst over de opvoeding in de historische context plaats. Het handschrift van deze verhandeling bevindt zich tegenwoordig in het Noord-Hollands Archief: Haarlem, Noord-Hollands Archief, 444 Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem inv.nr. 375.

Pas in de jaren 1990 is er sprake van een bescheiden herwaardering van Van der Horst in het kader van het onderzoek naar vroegmoderne vrouwelijke auteurs, dankzij haar emancipatoire nawoorden bij *De gevallen van Ruth en Debora*. Hierin betoogt zij dat vrouwen net als mannen natuurlijke aanleg hebben voor het dichterschap en dat schrijven voor hen een geschikte bezigheid is, mits ze over voldoende intellect, financiële middelen en vrije tijd beschikken (Van Gemert 1995: 137; De Jeu 1997a; De Jeu 1997b). Dit gegeven – alsook de hierboven benoemde bijzondere status van beide epen – heeft nog niet geleid tot een inhoudelijke, tekstgerichte analyse van *De gevallen van Ruth* of *Debora* met aandacht voor vrouwelijk schrijverschap en gender als analysecategorie. Dat is jammer, want zeker als zo'n analyse aandacht heeft voor intertekstualiteit, levert die mogelijk inzichten op over de mogelijkheden van vrouwelijk auteurschap in de vroegmoderne Republiek. Dat is een belangrijke aanvulling op het recente onderzoek dat sterkt leunt op de analyse van parateksten. Een studie van de genoemde werken zou bovendien nieuw licht kunnen werpen op de functie(s) van het Bijbelse epos, een genre dat tegen het eind van de achttiende eeuw door verschillende schrijfsters beoefend werd: Lucretia van Merken, Petronella Moens en Adriana van Overstraten schreven allemaal meerdere heldendichten.

De eerste systematische onderzoeken naar vrouwelijk auteurschap in de Nederlanden, uitgevoerd in de periode rond de publicatie van *Met en zonder lauwerkrans* (1997) onder redactie van Riet Schenkeveld-van der Dussen, dienden om het werk van veelal onbekende schrijfsters te contextualiseren. Dit pionierswerk concentreerde zich hoofdzakelijk op de positie van vrouwen in het literaire veld en op hun aandeel in de boekenmarkt. Uit bronnen rondom literaire teksten (bijvoorbeeld archiefmateriaal, recensies, advertenties) en parateksten (zoals titelpagina's, drempeldichten en voor- en nawoorden) die het primaire onderzoeksobject vormden, blijkt dat de tweede helft van de achttiende eeuw een periode was waarin vrouwen zich steeds prominenter in het literaire veld gingen positioneren: de publicatiemogelijkheden voor vrouwelijke auteurs namen toe (De Jeu 2000), het aantal schrijfsters in de Republiek groeide, ze werden in toenemende mate actief buiten de traditieel voor hen geoorloofde genres als de religieuze en gelegenheidspoëzie (Van Gemert 1995; Van Oostrum 1999; Veltman-van den Bos 2000; Jensen 2001) en kregen de mogelijkheid om toe te treden tot genootschappen (Van Oostrum 1999; De Vries 1999; Baarde Weerd 2009). Hoewel de waarde van dit overwegend boekhistorische en netwerkanalytische onderzoek buiten kijf staat, bleef een grondige lezing van het primaire bronmateriaal hierbij achterwege (Dietz 2021: 207-208).

Hetzelfde geldt voor recente studies naar vrouwelijk auteurschap in de zeventiende en achttiende eeuw. Die analyseren op basis van auteursnetwerken

en parateksten hoe vrouwen in de vroegmoderne patriarchale samenleving omgingen met de beperkingen van hun tegenstrijdige maatschappelijke rol als vrouw en auteur. Een vrouw werd namelijk geacht zich te limiteren tot de privésfeer, terwijl zij zich met de publicatie van literair werk in de publieke ruimte manifesteerde. De onderzoeken laten zien dat vrouwen toch diverse mogelijkheden hadden om hun literaire autoriteit te handhaven. Zij konden zich beperkende, als typisch vrouwelijk beschouwde eigenschappen op een positieve manier toe-eigenen in preliminaria (Geerdink & Dietz 2022), maar ook konden zij zich net als mannelijke auteurs aan de lezer presenteren via een auteursportret (Van Deinsen 2019). Bovendien konden zij zich in voor- en nawoorden positioneren binnen een netwerk van gevestigde auteurs om te profiteren van hun naamsbekendheid en de eigen geleerdheid en belezenheid te benadrukken (Van Deinsen & Vanacker 2019). Deze onderzoeken bevestigen het standpunt dat ‘agency’ van vroegmoderne vrouwen c.q. schrijfsters niet ontstond door het patriarchale systeem te frustreren, maar door te opereren binnen de grenzen ervan (vergelyk Howell 2019). Ofschoon ik niet aan deze conclusie twijfel, blijft het de vraag in hoeverre een grondige lezing van primaire teksten die ondersteunt, aangezien die wederom nauwelijks onderdeel is van deze onderzoeken.

Een uitzondering vormt Van Elk (2019), die aan de hand van toneelteksten illustreert hoe de zeventiende-eeuwse schrijfsters Catharina Verwers en Catharina Questiers genoodzaakt waren om hun vrouwelijke protagonisten te laten beantwoorden aan de conventionele opvattingen van publieke vrouwelijkheid, die geen ruimte liet voor het nastreven van persoonlijke verlangens als zij politieke invloed wilden uitoefenen. Verwers en Questiers reflecteerden via de worsteling van hun personages om hun publieke rol te behouden op de inherente tegenstrijdigheden van het patriarchale systeem. Dat systeem openlijk in twijfel trekken met een toneelstuk waarin een ‘effective public femininity that is coherent, strong, and independently articulated’ (Van Elk 2019: 167) wordt gepresenteerd, was in de zeventiende eeuw nog geen mogelijkheid. Een vergelijking met de Engelse situatie doet vermoeden dat dit voor het epos aan het eind van de achttiende eeuw wellicht niet anders was. Johns-Putra (2001: 39-93) laat zien dat Engelse dichters tussen circa 1790 en 1830 voor het eerst heldendichten schreven. Daarin hebben vrouwelijke personages een marginale rol als passieve echtgenoten, moeders of dochters die door de mannelijke held beschermd moeten worden tegen oorlogsgeweld of er het slachtoffer van worden. De vrouw op een positieve manier als actieve krijger opvoeren, schijnt onmogelijk voor deze schrijfsters. In het zeldzame geval dat dit wel gebeurt, benadrukken zij immers de ongepastheid hiervan en worden deze heldinnen vanwege hun schijnbare overmoed gestraft of

gedemoniseerd. Was dat halverwege de achttiende eeuw nog steeds zo en zou het gekozen genre hierbij ook van invloed kunnen zijn? Zeker is het dat schrijfsters werk met een radicale inhoud konden publiceren door te opereren binnen de kaders die het patriarchale (literaire) systeem hen bood (Paijmans e.a. 2021) zoals de genre-eisen van het epos en poëtische idealen als *imitatio*.

Aan de hand van een intertekstuele analyse van het epos *Debora* wil ik daarom aantonen dat Van der Horst niet alleen met, maar ook in haar dichtwerk de grenzen van het vrouwelijk auteurschap opzocht en misschien zelfs overschreed door zich te verzetten tegen traditionele literaire representaties van vrouwen. Deze intertekstuele benadering biedt de mogelijkheid om complexe betekenisprocessen te analyseren die door imitatie geactiveerd worden, maar uiteindelijk het resultaat zijn van transformaties en verschillen die de verwachtingen van de lezer doorbreken (vergelijk Prandoni 2007: 20-23). Ik richt mij daarom ten eerste op het intertekstuele niveau dat Genette (1997: 1-7) aanduidt als de 'architexte': dat wat bijdraagt aan de categorisering van een tekst tot een genre en daarmee verwachtingen creëert bij de lezer en de interpretatie ervan stuurt. Een vaste structuur van genderrepresentatie is bovendien inherent aan genreconventies (Meijer 2005: 48-61). Ten tweede zal ik stilstaan bij de wijze waarop Van der Horst haar bronteksten Richteren 4-5 en boek V van het epos *Abraham, de aartsvader* inhoudelijk herschreef. Haar strategie lijkt sterk op het type herschrijving dat in de literatuurtheorie wordt aangeduid als 'women's rewriting' of 'feminist revision': een (meestal) vrouwelijke auteur schrijft een bestaand verhaal opnieuw vanuit het perspectief van een marginaal vrouwelijk personage teneinde stereotype representaties van vrouwen en andere minderheden te contrasteren met een in haar ogen realistische weergave (Plate 2011: 3; Rich 1972: 18-21; vergelijk Moraru 2001: 3-37).

Bovenstaande analyse noodzaakt ons tevens om de functie van het classicistische Bijbelepos te herzien. Volgens de recente literatuurgeschiedschrijving is die louter religieus: Leemans en Johannes (2013: 622) illustreren hoe het Bijbelse epos de achttiende-eeuwse lezer een hernieuwde kennismaking bood met bekende en minder bekende Bijbelse figuren en Van Strien (2018) toont aan dat het vergroten van waarschijnlijkheid en morele aanvaardbaarheid van Bijbelverhalen voor de eigentijdse lezer een belangrijke rol speelde bij het schrijven van deze werken. Dat alleen schrijfsters in de laatste decennia van de achttiende eeuw er systematisch voor gekozen hebben om in hun epen Bijbelse heldinnen als Debora, Ruth en Esther te bezingen is opvallend en niet uitsluitend te verklaren vanuit religieuze overwegingen. Dit lijkt de verwachting te staven dat ook gender (van auteur en personage) een rol speelde in de keuze voor een bepaalde Bijbelse figuur als held of heldin (vergelijk Van Gemert 2006: 23-24). Genderrepresentatie is binnen

het onderzoek naar het vroegmoderne epos nauwelijks bestudeerd (vergelijk Jensen, Van der Haven & Madelein 2018: 5), terwijl het dus een belangrijke rol zou kunnen spelen in de totstandkoming van het classicistische heldendicht.

2 Een heldin als uitdaging van het masculiene epos

Het oudtestamentische Bijbelverhaal over Debora en Barak vormde de belangrijkste bron voor het epos *Debora*.³ Richteren 4 beschrijft kort de geschiedenis van de profetes en Israëlitische rechter Debora, die Barak de opdracht geeft om met tienduizend Israëlieten op te trekken tegen de Kanaänitische koning Jabin en zijn kwaadaardige legerleider Sisera. Barak stemt toe, maar alleen op voorwaarde dat Debora met hem meegaat. Als Debora en Barak het Kanaänitische leger naderen, zaait God paniek in hun gelederen. Barak en zijn soldaten vernietigen het leger, maar Sisera ontsnapt en verbergt zich in de tent van zijn bondgenoot Heber. Diens echtgenote Jaël ontvangt Sisera, verbergt hem onder een deken en geeft hem melk te drinken. Zodra hij slaapt, slaat ze echter een tentharing door zijn hoofd. Israël bevrijdt zich zo van haar Kanaänitische onderdrukkers en vernietigt koning Jabin. Richteren 5 behelst het zegelied van Debora dat aanvullende gegevens bevat, zoals de weigering van verschillende Israëlitische stammen om deel te nemen aan de strijd en een monoloog van Sisera's moeder, die tevergeefs wacht op de terugkeer van haar zoon.

Van der Horst werkte deze Bijbelse gegevens uit tot een heldendicht dat de structuur van het originele verhaal grotendeels volgt, maar met toevoegingen en aanpassingen aan vorm en inhoud. Zij voegt een exordium toe en maakt de rol van God en zijn duivelse tegenhangers, het zogenaamde *merveilleux chrétien* (Smit 1975: 157-158), explicieter om te voldoen aan de genre-eisen van het epos. Van der Horst biedt daarnaast meer details over de aanloop naar en het verloop van de veldslag. Ze beschrijft het verzamelen van de Israëlitische stammen en de stemming in het Kanaänitische leger aan de vooravond van de confrontatie. Ook breidt ze de wapenfeiten zoals beschreven in de Bijbel uit met meer details en met de vernietiging van de stad Harozeth en de verrassingsaanval op Jabins hofhouding in Meroz. In die laatste uitweiding heeft Van der Horst ook de terloopse verwijzing naar

3 Van der Horst kwam uit een orthodox-gereformeerd gezin en zal hoogstwaarschijnlijk de Statenbijbel als uitgangspunt hebben genomen. Zij vermeldt nergens welke editie zij precies gebruikt, maar omdat de Statenvertaling als meest gezaghebbende Bijbeltekst vanaf 1637 tot het einde van de achttiende eeuw in vrijwel ongewijzigde vorm werd uitgegeven (Van Miert 2015: 438) is dit niet belangrijk. Wanneer ik uit de Statenvertaling citeer, gebruik ik de transcriptie van de editie uit 1637 door Noline van der Sijs uit 2008: https://www.dbnl.org/tekst/_staoi1stato1_01/.

de moeder van Sisera (Richteren 5: 28-30) uitgewerkt: die transformeert ze tot een episode waarin moeder Jezebel samen met haar aanstaande schoondochter Selaphia wacht op Sisera's terugkeer.

Het merendeel van deze transformaties vergroot het aandeel van Debora vergeleken met Richteren 4-5. Daar is Debora alleen een boodschapper: ze gebiedt Barak om tienduizend mannen te verzamelen en voorspelt zijn overwinning. Hierna komt zij in het Bijbelverhaal niet meer voor. Zoals blijkt uit de verwoording in de Statenvertaling is haar rol in het Bijbelverhaal ondergeschikt aan die van Barak: 'hy toogh op [met] tien duysent man: oock toogh Debora met hem op' (Richteren 4:10). In het zegelied speelt zij als personage ook geen rol van belang. In *Debora* is zijzelf de legeraanvoerder en heeft ze een significant aandeel in de krijgshandelingen en overwinning: Debora verzamelt de stammen van Israël, wat in het Bijbelverhaal expliciet en uitsluitend uitgevoerd wordt door Barak. Zij overtuigt vervolgens met haar toespraak een deel van de stammen om mee te vechten en voert hen aan tijdens de veldslag, overvalt de tent met vijandelijke legerleiders en trekt ten slotte het paleis van Jabin binnen. Dit keer heeft Barak een bijrol, zoals de openingsregels van het epos al illustreren: 'Zy [Debora] trekt, door God gesterkt, met haren heldenstoet / Aan Meroms zilv'ren stroom den Vyand te gemoet' (Van der Horst 1769: 1).

De veranderingen en toevoegingen die Van der Horst maakte zijn niet allemaal in overeenstemming met de expliciete en impliciete genrevoorschriften van het epos. Daarnaast zijn sommige van haar keuzes atypisch voor een vrouwelijke auteur. De genrekenmerken die zij overnam uit haar belangrijkste voorbeelden – *Joannes de boetgeant* (1662) van Joost van den Vondel, *Gideon* (1748) van Frans van Steenwijk en *Abraham, de aartsvader* (1728) van Arnold Hoogvliet – paste zij aan. Een van de meest betekenisvolle transformaties is de keuze voor een vrouw als eposheld. Het prototype hiervan was immers een man (Smit 1975: 144; Schipper 1989: 15-17; Van Gemert 2006: 22-23). Dit hing samen met het strijdmotief in het heldendicht dat uitermate geschikt was om mannelijke heroïek uit te beelden: op het strijdtoneel kon een man eer en glorie verwerven door zijn leven te riskeren voor de overwinning (Van der Haven 2012: 55-56). Voor een vrouwelijk personage was dat echter in strijd met de gangbare representatie als zorgzame hoedster van het gezin, die zich niet diende in te zetten voor het openbaar belang (iets wat politici en profeten deden). Zij werden geacht om zich niet in de publieke, maar alleen in de huiselijke sfeer te begeven (Jensen 2008: 93-94). Dit maakte het optreden van een vrouwelijke held in een epos moeilijk, ook in Bijbelse heldendichten waarin krijgshandelingen niet altijd voorkwamen (Van Gemert 2006: 23). In het classicistische epos speelden daardoor vrijwel uitsluitend mannelijke personages een rol van

betekenis, terwijl iconische heldinnen, zoals als Kenau Hasselaar, wel al langer een belangrijke plaats konden innemen in andere literaire genres (Meijer Drees 1993; Van Marion 2005).

In de laatste decennia van de achttiende eeuw was de hegemonie van de mannelijke eposheld intussen minder vanzelfsprekend. In zijn *Verhandeling over het heldendicht* (1782) stelt de dichter Rhijnvis Feith de vraag of 'eene Vrouw ook de Hoofdpersonaadje van een Heldendicht [zou] kunnen zijn' (Feith 1782: 83). Volgens hem is dit in theorie mogelijk, want vrouwen speelden al langere tijd een hoofdrol in het treurspel. Daarom zou dat in een epos ook mogelijk moeten zijn, meent hij. Feith wijst als voorbeeld op 'de verlossing van Israël door Debora' en vraagt zich af waarom deze daad niet net zo geschikt zou zijn voor het onderwerp van een heldendicht als 'die door Gideon, welke de Heer van Steenwijk bezongen heeft' (84). Uit de praktijk kent Feith naar eigen zeggen geen voorbeelden die hem konden helpen om zijn vraag te beantwoorden. *Debora*, dat tien jaar eerder was verschenen, kende hij dus blijkbaar niet, evenals *De gevallen van Ruth*. Aangezien Feith het Franstalige epos *La Pucelle, ou la France délivrée* (1656) van Jean Chapelain over Jeanne d'Arc niet meer dan een voetnoot gunt, omdat hij het werk niet waardevol genoeg achtte om als voorbeeld te nemen, kan het onbenoemd laten van Van der Horst ook een impliciet negatief oordeel zijn over haar epen (vergelijk Smit 1975: 184-185).

Feiths negatieve houding kan het gevolg zijn van het onconventionele gedrag dat Debora als heldin bij Van der Horst vertoont. In het epos is haar heldenstatus namelijk het resultaat van traditioneel mannelijke heldenmoed: zij treedt op als krijger en legerleider, draagt een wapen en gebruikt geweld om anderen om het leven te brengen, acties die aan de basis liggen van masculiniteit en daarom ingaan tegen eigentijdse concepties van vrouwelijkheid in beeldende kunst en literatuur (Watanabe-O'Kelly 2014: 81). Als rechter zet zij zich daarnaast publiekelijk in voor de stammen van Israël: zij spreekt hen in het openbaar toe om hen te bewegen tot deelname aan de oorlog. Om dit gedrag te legitimeren, presenteert Van der Horst haar heldin nadrukkelijk niet als een getrouwde vrouw, hoewel de Statenvertaling hier wel op aanstuurt: 'Dus woonde zy alleen, / En diende in stilheid hem [God] met godgezinde zeen' (Van der Horst 1769: 6).⁴ Daardoor kan Debora het vrouwelijk ideaal van hoedster van het gezin overstijgen.

Het strijdmotief is een gebruikelijk onderdeel van het epos, omdat dit de basis vormt voor de heroïsche daden die erin beschreven worden. Krijgshandelingen

4 Debora nu, eene vrouwe, die eene Prophetisse was, de huysvrouwe van Lappidoth (Richteren 4:4).

zijn daarom ook een terugkerend onderdeel in *Debora*. Van der Horst beschrijft hoe Debora in de derde zang wapens uitdeelt aan de Israëlitische soldaten en hen aanmoedigt tot de strijd. Dan overvalt ze met een gedeelte van het leger Sisera's tent en trekt ze samen met Barak op naar het kasteel van Jabin en richt daar eigenhandig een bloedbad aan (Van der Horst 1769: 52). Ook in Meroz, waar Sisera's aanstaande bruid, moeder en hofhouding verblijven, is Debora niet bang om haar zwaard te hanteren: 'En zonder dralen houdt het dodende Geweer [wapen] / Op last van Debora al deze Staatzy neêr' (57). Dat Van der Horst dit zo uitgebreid beschrijft lijkt ongebruikelijk als we *Debora* vergelijken met het werk van vroegmoderne Franse en Engelse eposschrijfsters, die de rol van oorlog in hun heldendichten zo veel mogelijk minimaliseerden of hun onkunde in het verbeelden hiervan benadrukten omdat dit een mannelijke activiteit was waarvan vrouwen geen kennis hadden of hoorden te hebben (Johns-Putra 2001: 45-47; Gethner 2010: 236-237).⁵

Van der Horst maakte van Debora dus een onconventionele heldin die door haar rol op het slagveld niet beantwoordt aan de traditionele representatie van een vrouwelijke held, maar aan het masculiene heldenideaal. Van der Horst vestigt in het exordium, de inleidende passages aan het begin van het epos, al de aandacht op deze tegendraadse invulling van de vrouwelijke genderrol in *Debora*. Dit doet ze door te variëren met de vorm van deze passages zoals zij die kende uit haar voorbeelden *Joannes de boetgezant*, *Gideon* en *Abraham, de aartsvader*.

Het *exordium* begint altijd met een *propositio*, een bondige samenvatting in enkele regels die de hoofdpersonages, de hoofdhandeling en de thematiek introduceert. Daarop volgt normaal de *invocatio* waarin de verteller goddelijke inspiratie aanroept om hem of haar bij te staan bij het vertellen van het verhaal (Smit 1975: 140-148; Van Gemert 2006: 24). De *propositio* van *Debora* voldoet aan het classicistische verwachtingspatroon. Van der Horst maakt gebruik van de vondeliaanse formule "t Lust ons', kondigt de protagonist Debora aan, benoemt haar heldenmoed en toewijding aan God en geeft een samenvatting van het verhaal (Van der Horst 1769: 1-2). Daarop volgt niet direct de *invocatio*, maar een ingelaste passage naar het voorbeeld van Hoogvliet, die in *Abraham, de aartsvader* hier ongelovige lezers van zijn epos afwijst (Smit 1983: 218). Van der Horst vult deze ruimte echter anders in: hier contrasteert de verteller de waarheden uit 'Het eeuwig

5 Het is natuurlijk de vraag in hoeverre dit ook geldt voor Nederlandse eposschrijfsters. Van der Horst minimaliseerde in *De gevallen van Ruth* inderdaad opzettelijk de rol van krijgshandelingen (zie Van der Horst 1764: 159), maar haar tijdgenoot Lucretia van Merken schuwt in haar epen *David* en *Germanicus* bijvoorbeeld gezinszins de beschrijvingen van gewapende conflicten.

blyvend boek' met klassieke heldenverhalen uit de 'gryze Fabeleeuw, op leugenen verzot' en geeft een opsomming van klassieke vrouwen met een heldenstatus:

Pentesilea met haar strydb're togtgenoten,
Verlieze haren roem. Poch van geen Hypsicraat,
De nooit vertzaagde Vrou van Koning Mithridaat.
Spreek van Thalestris niet: haar glorie moet versterven,
Die zy in zeën bloeds op 't Slagveld kon verwerven.
Verbrei niet: hoe Camil, hoe dapp're Hippolyt,
Met haar geharnast heir, uit zugt tot zege, strydt. (Van der Horst 1769: 2)

Van der Horst noemt voor de vroegmoderne lezers bekendere vrouwen uit de klassieke oudheid, zoals Pentesilea, Camilla en Hippolyte (Van Anrooij 1997: 89), maar ook minder bekende vrouwen als Hypsicrateia en Thalestris (Smit 1983: 553). Pentesilea was koningin van de Amazonen tijdens de Trojaanse oorlog en vocht tegen de Grieken (Salmonson 2015: z.p.). Camilla, de legeraanvoerster van de Volsciërs, vocht aan de zijde van Turnus tegen Aeneas en doodde verschillende Trojanen (Vergilius 2003: 337). Hippolyte was koningin van de Amazonen en wilde de held Herakles helpen door hem haar gordel te geven, maar de godin Hera misleidde haar Amazones. Die dachten dat Herakles haar wilde ontvoeren en in het gevecht dat losbarstte, doodde Herakles Hippolyte. Hypsicrateia was de vrouw van koning Mithridates VI. Tijdens veldslagen kleepte zij zich in mannenkleding en knipte haar haren kort. Thalestris was koningin van de Amazonen in de tijd van Alexander de Grote en deelde dertien dagen het bed met hem, in de hoop dat zij zwanger zou raken van een dochter (Salmonson 2015: z.p.).

Waarom koos Van der Horst ervoor om deze klassieke heldinnen op te sommen? Ten eerste vervult deze passage een duidelijke functie binnen de zelfrepresentatie van Van der Horst als *poeta doctus*, het (mannelijke) ideaal van de geleerde dichter, en sluit daarmee aan bij haar zelfrepresentatie in de nawoorden bij haar heldendichten (vergelijk De Jeu 1997a). Door naar deze verhalen te verwijzen, demonstreert zij namelijk haar uitzonderlijke kennis van de klassieken. Ten tweede draagt de passage bij aan het emulerende karakter van het heldendicht. Van der Horst laat zien dat het slecht afliep met al deze vrouwen uit de klassieke literatuur die enkel streden om wereldse roem: Pentesilea verloor van Achilles, Hypsicrateia was gedoemd om samen met Mithridates voor de rest van haar leven in ballingschap te slijten, Thalestris stierf kinderloos en Camilla en Hippolyte stierven

beiden op het slagveld. Met Debora, die niet vocht voor de wereldse maar de hemelse roem, liep het beter af en zij verwierf een duurzame heldenstatus. Bovendien illustreert deze opsomming dat er al een langere traditie bestond van vrouwen die, evenals Debora, hun heldenstatus konden verkrijgen dankzij krijgsverrichtingen. Op die manier liet Van der Horst zien dat het heldendom niet louter mogelijk was voor mannelijke personages.

Van der Horst vestigt in het exordium en met de keuze voor een heldin kortom de aandacht op de genderrollen in het heldendicht en stelt deze genderrepresentatie, die inherent is aan het classicistische epos, ter discussie. Een analyse van het huwelijk, een motief in *Debora*, geeft verdere aanleiding om dit heldendicht als tegendraads te beschouwen. Dit wordt met name duidelijk wanneer we de functie van het huwelijk in *Debora* vergelijken met het huwelijk in Van der Horsts eerste epos *De gevallen van Ruth*.

De rol van het huwelijk in achttiende-eeuwse narratieven is beschreven door Miller (1980). Zij toont aan dat Engels- en Franstalige ontwikkelingsromans met een vrouwelijke protagonist een dysforische of een euforische plotstructuur hebben. In het eerste geval probeert een vrouwelijk hoofdpersonage een subjectpositie te verwerven, maar dat mislukt en eindigt met haar dood. Bij een euforische plotstructuur neemt een vrouwelijk personage uiteindelijk een objectpositie in door conform de maatschappelijke verwachtingen te trouwen met een mannelijk personage en een passieve houding aan te nemen. Het huwelijk speelt dus een belangrijke rol in die tweede plotstructuur. Gera (2013) laat zien dat deze plotstructuren ook leidend zijn in de Nederlandse literatuurgeschiedenis en buiten de prototypische ontwikkelingsromans. Verhalen van vrouwelijke ontwikkeling kunnen volgens haar gezien kunnen worden als 'traditioneel' als de vrouw haar objectpositie internaliseert of 'rebellierend' als een vrouwelijk personage zich verzet tegen haar objectpositie.

Hoe is dit terug te zien in Van der Horsts heldendichten? Het huwelijk speelt in *De gevallen van Ruth* (gebaseerd op het oudtestamentische Bijbelboek Ruth) een cruciale rol. Het doel van de heldin Ruth en haar schoonmoeder Naomi is om een geschikte echtgenoot te vinden voor Ruth. De bruiloft met Boaz vormt het hoogtepunt en tevens het slot van het epos. De opbouw naar dit huwelijk komt overeen met het euforische narratief: de jonge Ruth realiseert zich dat zij niet langer deel uit wil maken van de Moabieten en hun afgodsdienst, maar de enige manier om zich aan hun maatschappij te onttrekken en niet in Bethlehem te sterven van armoede is een huwelijk met de Israëliet Boaz. Het narratief van vrouwelijke ontwikkeling in dit epos is volgens de typologie van Gera (2013) te beschouwen als traditioneel, aangezien Ruth haar objectpositie na het huwelijk zonder

verzet en stilzwijgend accepteert. Zij heeft zelfs letterlijk geen stem meer na het huwelijk: alleen Boaz, de Oudsten en Naomi focaliseren hierna nog.

Debora heeft in tegenstelling tot *De gevallen van Ruth* geen duidelijke euforische of dysforische structuur, want Debora maakt geen vergelijkbare ontwikkeling door met Ruth. Zij heeft haar subjectpositie aan het begin van het verhaal al verworven: ze is als ongetrouwde vrouw niet afhankelijk van een echtgenoot en als rechter is zij bovendien de belangrijkste leider van de Israëlieten. Van der Horst verwijst in *Debora* wel naar *De gevallen van Ruth* en de euforische structuur ervan. In het exordium verbindt zij haar tweede heldendicht aan *De gevallen van Ruth* door de belangrijkste ontwikkeling uit haar eerste epos samen te vatten: 'hoe die Weeûw [Ruth], haar Goden, Volk, en Land, / Om 's Heren wil verliet; en hoe ze aan Boäs hand, / Gedoopt als een bekeerde, in 't huwlyk mogte paren' (Van der Horst 1769: 1). De lezer wordt hierdoor herinnerd aan de apotheose van dit epos, de verbintenis van Ruth met Boaz.

Van der Horst presenteert het huwelijk in *Debora* echter totaal anders. Het staat minder centraal binnen het plot, aangezien Debora een ongetrouwde vrouw is en blijft. Toch wordt er in het verhaal twee keer aan gerefereerd volgens een identiek patroon: er is een potentieel huwelijk dat dankzij Debora eindigt met de dood van een of beide huwelijkskandidaten. Dit gebeurt ten eerste wanneer Debora de legertent van Sisera en zijn bevelhebbers overvalt en daar de Arabische koning Zeba dreigt te doden (Van der Horst 1769: 46). Om zichzelf te redden belooft hij met haar te trouwen als zij hem genade verleent, maar meteen na zijn aanzoek doodt Debora hem en wijst zo zijn aanzoek (en indirect de daarbij horende objectpositie) af. Verderop verbreekt Debora de verbinding tussen Sisera en Selaphia, de nadrukkelijk als verwend en onzelfstandig gekarakteriseerde dochter van koning Jabin: Debora trekt met haar soldaten een paleis binnen en doodt 'de ted're Bruid en al de Speelgenoden, / Wis een treureindend Spel, in enen slag' (57). Debora verzet zich hier uiteraard niet tegen haar eigen huwelijk, maar verhindert wel dat een vrouwelijk personage trouwt en gewillig haar objectpositie accepteert. In tegenstelling tot de dysforische structuur waarbij verzet tegen de objectpositie leidt tot de dood, resulteert het streven naar de objectpositie hier in dit geval juist in.

3 *Debora als achttiende-eeuws voorbeeld van 'women's rewriting'*

Van der Horst ging niet alleen kritisch om met de genrekenmerken van het epos. Een intertekstuele analyse laat zien dat zij door middel van veranderingen op het niveau van de inhoud vrouwelijke personages belangrijker

maakte en positiever invulde dan haar voorbeelden (het vijfde boek uit *Abraham, de aartsvader* en Richteren 4), waardoor haar werk beantwoordt aan de definitie van ‘women’s rewriting’. Dit illustreer ik hieronder aan de hand van twee sleutelscènes uit *Debora*: Debora’s overval op de tent met vijandelijke legerleiders in de derde zang (p. 45-48) en Jaël die Sisera vermoordt in de vierde zang (p. 61-65).

Richteren 4:14-15 beschrijft uiterst beknopt het verloop van de strijd tegen de Kanaänieten: ‘So trock Barak van den berch Thabor af, ende tien duysent man achter hem. Ende de HEERE versloech Sisera, met alle sijne wagenen, ende het gantsche heyrleger, door de scherpte des sweerts, voor Baraks aengesichte.’ Deze passage waarin Debora niet voorkomt, vormde voor Van der Horst het uitgangspunt van de derde zang. Zij beschrijft in detail het gevecht tussen Israël en de Kanaänieten, met Debora in de hoofdrol. Een van de hoogtepunten is Debora’s overval op Sisera’s tent. Deze passage is gemodelleerd naar een scène uit *Abraham, de aartsvader*, waarin Abram zijn neef Lot moet bevrijden. Daarom voert hij ’s nachts een verrassingsaanval uit op de tent van de vijandelijke koning Kadorlaomer. Bij binnenkomst steekt hij de onoplettende vorst met een speer in zijn keel en werpt deze vervolgens in het hart van zijn zoon, prins Kedor. Dan verkeert Abram een moment in levensgevaar als vorst Amrafel, Kadorlaomers bondgenoot, hem ‘dol van gramschap’ bedreigt. God schiet hem daarop te hulp door een van Abrams soldaten een pijl in Amrafels schouder te laten schieten, waarop Abram hem met zijn zwaard doorsteekt (Hoogvliet 1728: 116-118).

De scène in *Debora* vertoont een aantal opvallende overeenkomsten. Ten eerste heeft zij dezelfde structuur. Debora stormt de tent binnen en doodt bij het binnengaan ‘de Vorst der Enakim’, snijdt de Filistijn Zalmona de hals af en steekt de Arabier Zeba in zijn borst waardoor hij een trage en pijnlijke dood sterft. Ten slotte komt ook Debora in gevaar als een ‘woeste Zidonier’ haar wurgt. Haar soldaten weten haar echter op tijd te bevrijden (Van der Horst 1769: 46-48). Ten tweede komt de gewelddadige wijze overeen waarop Abram en Debora hun vijanden doden. Abram steekt Kadorlaomer in zijn keel net nadat hij een slok wijn neemt en hij valt op de grond ‘Terwyl het bloet, met wyn gemengt, stroomt uit de wond’ (Hoogvliet 1728: 116). Prins Kedor laat Abram ‘Op ’t snakkend lichaam van zyn’ Vader nederploffen’ (116). Vooral Amrafel sterft een heftige dood als Abram hem met zijn zwaard in de buik steekt: ‘t gedarmte, spys, en bloet, ja ziel en leven, / [...] borlen uit zyn wond’, die yslyk gaapt’ (117-118). Ook in Debora vloeit het bloed rijkelijk. De net ontwaakte Zalmona snijdt zij de keel door: ‘Met blaazt hy in den plas / Van ’t reut’lend hartenbloed van zyn getrouwe Knegten, / [...] zyn laatsten Adem uit’ (Van der Horst 1769: 46). Zeba steekt zij in zijn buik: ‘Hy wentelt

in het bloed, / En 't duurt nog langen tyd, eer 't worstelende leven, / Hoe zeer hy het vervloekt, dien booswigt wil begeven' (47).

Het zijn echter de verschillen tussen *Abraham, de aartsvader* en *Debora* die aantonen hoe Van der Horst expliciet de traditionele representatie van genderrollen ter discussie stelt. Debora wordt namelijk moediger en strijd-lustiger omschreven dan Hoogvliets Abram en haar mannelijke vijanden, een motief dat binnen beeldende kunst en literatuur wel wordt aangeduid als 'women-on-top', een vorm van genderinversie waarbij een sterke vrouw zich afzet tegen dysfunctionele mannen door zich hun 'mannelijke' kracht toe te eigenen (Garrard 2020: 162, 182, 196). Terwijl Abram zijn vijanden besluit omdat het een verrassingsaanval betreft, stormt Debora met veel bombarie naar binnen. Zij daagt de vijandelijke vorsten expliciet uit door 'vol vuur' te roepen:

waar zyn de Helden?

De dapp're Mannen, die nog straks, zo wreed als stout

't Onnozel Volksken, dat op Abrams God betrouwt,

Bedreigden, door hun kling-tot èen toe te verderven!

Tza Braven! nu is 't tyd te winnen of te sterven!

Stelt u te weer! [Verdedig uzelf!] Zo niet gy valt met enen hou.

Wat schande voor een Held te sterven door een Vrouw!

Een Vrouw, wie ge onlangs zwoer, ter eer van uwe Goden,

In 't aanzien van haar Volk al juichende te doden! (Van der Horst 1769: 45-46)

Debora voert haar belofte uit: de angstige mannen verweren zich niet of nauwelijks en sterven snel. De vorst van het reuzengeslacht der Enakieten sneuvelt voor hij iets tegen Debora kan ondernemen. Zalmona zit 'gansch werkeloos op zyne Veldmatras' (Van der Horst 1769: 46) en in deze gechoqueerde staat doodt ze hem. Zeba biedt Debora 'gantsch verlegen' [machtelos, angstig] (46) zijn hand in het huwelijk en al zijn bezittingen. Debora steekt ook hem neer. Deze actieve en dappere houding vormt een contrast met het voorzichtige optreden van Abram bij Hoogvliet en met de laffe houding van de sneuvelende vorsten in *Debora*. Hun bevelhebber Sisera is als lafste van allemaal 'arglistig weggevlugt' (48). Debora verbindt dit contrast in haar uitspraak bovendien aan gender(representatie): zij benadrukt bij het binnentreden van de tent dat de zogenaamd 'dappere' mannen zullen sterven door een vrouw die zij eerder nog beschimpten, en dat ze zich daarvoor moeten schamen.

Debora's strijdkreet en krijgshandelingen illustreren hoezeer mannelijke personages haar onterecht hebben onderschat en geminacht. Eerder

twijfelden haar vijanden en haar eigen stammen namelijk al aan haar leiderschap, omdat zij een vrouw is. Zij vertegenwoordigen zo de heersende opvatting dat vrouwen ongeschikt waren als militair leider (Aikin 2014: 19). Als Sisera verneemt dat Debora een leger verzamelt om hem te bestrijden, schreeuwt hij ‘dat een verwaten [overmoedig] Wyv, / Hem als een laffen bloed ontzind [een laffe kerel zonder verstand] valle op het lyv!’ (Van der Horst 1769: 34). Haar leiderschap wordt zelfs niet alleen door de vijand in twijfel getrokken, maar ook door haar bondgenoten. Meerdere Israëlitische stammen weigeren deel te nemen aan de strijd tegen Sisera, omdat zij de vrouw Debora niet als leider accepteren. De stam Ruben, bijvoorbeeld, twijfelt aan de slagingskansen van de onderneming en vraagt zich af of ‘ene zwakke Vrou dien sterken [Sisera] weêrstand bieden [zal]’ en ziet Debora’s voorstel als ‘dwepery’ (25-26). Ook Aser en Dan gehoorzamen Debora niet: ‘Geen Sisera laat zig door Vrouwen dreiging tarten, / Uwe onderneming zal verdubb’len onze smarten’ en ‘Kan ook een zwakke hand de loop der stromen sluiten? / Zo min keert Debora des heidens fellen loop’ (28-29). Toch presenteert Van der Horst haar heldin Debora in het gehele epos als succesvolle leider van de Israëlieten en hun leger. Via het personage Debora onmaskert zij kortom deze stereotypische representaties.

De tweede cruciale scène die *Debora* het karakter geeft van ‘women’s rewriting’, is de moord op Sisera door Jaël in de vierde zang. In Richteren 4:17-22 en 5:24-27 wordt beschreven hoe Hebers echtgenote de bevelhebber Sisera om het leven brengt als hij zich in haar tent verbergt. Van der Horst neemt deze geschiedenis getrouw over, maar met een opmerkelijke toevoeging: zij verdedigt de reputatie van Jaël door het vooroordeel over haar bedrieglijke (vrouwelijke) karakter, zoals sommige Bijbelcommentatoren suggereerden, te weerleggen. Uit contemporaine Bijbelcommentaren blijkt namelijk dat het een discussiepunt was of de actie van Jaël als heldendaad of als verraderlijk en leugenachtig veroordeeld moest worden (vergelijk Anoniem 1741 en commentaar 33 bij Richteren 4:21 in de Statenvertaling). Deze beschuldiging stond niet op zichzelf, want listigheid was een karaktertrek die vanwege Eva’s vermeende aandeel in de zondeval vaker aan vrouwen werd toegeschreven (Goosen 1993: 29-30, 40). Jaël was bovendien sinds de zestiende eeuw een vrouw die gold als voorbeeld van ‘Weibermacht’ of een ‘femme fatale’: een bedrieglijke vrouw die door haar (erotische) listen mannen domineerde of doodde (Garrard 2020: 128).

Om dit negatieve vrouwelijk stereotype in het geval van Jaël te weerleggen, zette Van der Horst ten eerste het *merveilleux chrétien* in: verhaalelementen waarin bovennatuurlijk ingrijpen van hemel en hel het verhaalverloop stuurde (Smit 1975: 157-158). In *Debora* bestaat er daarom geen twijfel over

de beweegredenen van Jaël, want zij handelde in opdracht van God. Het gebruik van het *merveilleux* maakt dit (in tegenstelling tot de Bijbeltekst) expliciet en duidt op goddelijke instemming. Jaël krijgt een teken uit de hemel als zij Sisera haar tent binnenlaat: 'Driewerv zag zy de Lugt gelyk de Zonne gloren. / Maar toen een vuur'ge straal naast hare zyde schoot, / Vertroude zy, dat God haar zynen bystand boodt' (Van der Horst 1769: 64). Daarop besluit ze Sisera te doden. Jaël slaat een tentharing door zijn slapen en onthoofdt hem met zijn eigen zwaard. Het vertellerscommentaar in deze scène verwoordt vervolgens expliciet wat de wonderbaarlijke verschijning in het citaat hiervoor al impliceert: 'Men noeme dan deez' daad van Jaël valsch nog kwaad: / Maar Trou aan Debora en volging van Gods Raad' (65).

Om het deugdzame karakter van Jaël verder te benadrukken, gebruikt Van der Horst de figuur van Sisera's moeder. Van der Horst ontkracht niet alleen het negatieve beeld van Jaël als bedrieglijke vrouw, maar contrasteert haar ook met de daadwerkelijk listige Jezebel. Van der Horst ontleende haar naam niet toevallig aan de boosaardige echtgenote van koning Achab (vergelijk 1 Koningen 18:13 en 1 Koningen 21:5-10). Zij lokt in *Debora* verschillende stammen van Israël 'met hulp van Satans kragten' naar Meroz door te veinzen dat ze daar veilig zullen zijn voor het Kaänanitische leger. Ze kunnen zelfs deelnemen aan een uitbundig feest. Haar plan is echter om de nietsvermoedende Israëlieten de volgende dag te doden (Van der Horst 1769: 32).

Het personage Selaphia zorgt voor een vergelijkbaar contrast dat de zelfstandigheid van Jaël benadrukt. Zij is de dochter van koning Jabin en de aanstaande schoondochter van Jezebel.⁶ Zij is erg onzelfstandig en steeds bezig met ijdel vermaak (Van der Horst 1769: 53-55). Wanneer Heber zijn schapen gaat scheren en Jaël thuis achterlaat, houdt zij zich echter niet bezig met zinloos tijdverdrif: 'Zy arbeide onderwyl, gezeten op het gras, / Als een regtdeugdlyk Wyv in vette Wolle en Vlas' (62). Jaël is ook niet afhankelijk van haar echtgenoot. Hoewel ze wordt beschreven als een ideale huisvrouw, onderwerpt zij zich niet onvoorwaardelijk aan de wil van Heber. Zij beklagde zich volgens de verteller vaak over het lot van Israël, maar Heber lijkt dit niet te willen bespreken uit angst voor represailles: 'dat klagen gaat geen woedend volk te keer. / En wil zy 's Heidens Wraak met haar gezin ontwyken: / Zy late dan voor al geen medelyden blyken' (62). Heber geeft hier uiting aan zijn angst voor Jabin, die hem in feite onderdrukt (61). Maar Jaël is niet bang om te handelen als haar echtgenoot afwezig is. Zij besluit

6 De naam Selaphia lijkt een eigen vinding van Van der Horst (Smit 1983: 554), hoewel het personage in de verte ook doet denken aan Salomé, de dochter van koning Herodes en Herodias, die een belangrijke rol speelt in Joost van den Vondels *Joannes de Boetgezant*.

om Sisera te doden. Dit is een daadkrachtigere actie dan haar echtgenoot, op basis van zijn eerdere karakterisering, had durven ondernemen.

4 Conclusie

Om als vrouwelijk (epos)dichter serieus genomen te worden, volgde Van der Horst een aantal belangrijke conventies van de masculiene eposraditie: zij presenteerde zichzelf in haar nawoorden van *De gevallen van Ruth* en *Debora* als een *poeta doctus* (De Jeu 1997a) en hield zich aan de voorschriften over het gebruik van rijm, metrum, stijlfiguren en imitatie van Bijbelse en klassieke verhalen. Van der Horst zocht kortom de grenzen op van het patriarchale systeem door zich als vrouw het ‘mannelijke’ epos toe te eigenen. Maar wie haar werk leest, merkt dat Van der Horst ook van de eposconventies afweek.

Smit (1983: 557) vond *Debora* daarom geen geslaagd exponent van het classicistische Bijbelepos. Mijn intertekstuele analyse laat echter zien dat haar wijzigingen niet als poëtische tekortkomingen moeten worden opgevat, maar als betekenisvolle ingrepen: door af te wijken van de expliciete regels en impliciete verwachtingen van het genre stelde Van der Horst de gender-representatie ter discussie die inherent was aan het heldendicht. Haar inhoudelijke veranderingen van de bronteksten hadden hetzelfde effect, want haar versies van de heldinnen Debora en Jaël weerlegden gendergerelateerde stereotypen. Zo ondermijnde Van der Horst de opvattingen die inherent waren aan het ‘mannelijke’ epos door vrouwen het belangrijkste aandeel in de verhaalhandelingen te geven en stereotype representaties te weerleggen, terwijl mannen een bijrol kregen of zelfs laf gedrag vertoonden dat niet paste bij hun traditionele epische heldenrol. De intertekstuele relatie met *Abraham, de aartsvader* en Richteren 4-5 functioneert daardoor als een vorm van ‘women’s rewriting’ en geeft uiting aan Van der Horsts emancipatoire omgang met het epos en haar bronteksten.

Van der Horst gebruikte de mannelijke kaders van het epos kortom om het genre zelf, maar ook de maatschappelijke verhoudingen te bekritisieren. Dat Van der Horst daarmee de grenzen opzocht van de patriarchale maatschappij, maar die niet ontworpen, betekent niet dat *Debora* niet als radicaal of subversief kan worden opgevat. De mogelijk impliciete afkeuring van Feith in zijn *Verhandeling over het heldendicht* kan erop wijzen dat haar epos bij sommige literatoren inderdaad zorgde voor gefronste wenkbrauwen. Van der Horst maakte van haar heldin Debora immers op een positieve manier een zelfstandige, sterke vrouw met een publieke functie en politieke macht. Hierdoor trad zij ver buiten de kaders van de voor vrouwelijke personages

beschikbare sociale rollen. Dat was, zoals Van Elk (2019: 167) illustreerde, een eeuw eerder nog ondenkbaar. In vergelijking met Engelse dichters die op de grens van de achttiende en negentiende eeuw heldendichten publiceerden, was Van der Horsts keuze om een heldin als succesvolle en masculiene krijger op te voeren zelfs nog steeds hoogst ongebruikelijk (Johns-Putra 2001: 39-93).

Van der Horsts epos verwoordt een progressieve visie op de positie van de vrouw. Het liet de lezer opnieuw kennismaken met de Bijbelse heldinnen Debora en Jaël, maar of het optreden van deze vrouwen in het Bijbelse verhaal door iedere lezer even waarschijnlijk of (moreel) aanvaardbaar werd geacht valt te betwifelen. Van der Horst permitteerde zich nogal wat bij het herschrijven van Richteren 4-5. Ook hier is de vergelijking met 'women's rewriting' relevant: Van der Horst herschreef dit Bijbelverhaal om stereotype beeldvorming van vrouwen te vervangen met een in haar ogen waarschijnlijker of realistischere weergave. Dit epos heeft dus niet alleen een religieuze, maar ook een emancipatoire functie die eveneens ten grondslag zou kunnen liggen aan de andere (Bijbelse) heldendichten van Van Merken, Moens en Van Overstraten.⁷ Deze bijdrage nodigt dus niet alleen uit tot meer inhoudelijke aandacht voor het oeuvre van Van der Horst, maar ook voor dat van haar collega-schrijfsters. Die hanteerden wellicht vergelijkbare procedés om 'mannelijke' teksten en genres te herschrijven, om de patriarchale visie aan de basis ervan te betwisten.

Bibliografie

- Aikin 2014 – J.P. Aikin, 'The Militant Countesses of Rudolstadt. When an Unruly Army Stops By on Its Way Through, It's Time to Call on a Woman for Help'. In: M.R. Wade (ed.), *Gender Matters. Discourses of Violence in Early Modern Literature and the Arts*. Amsterdam/New York: Rodopi, 2014, p. 19-41.
- Anoniem 1741 – Anoniem (vert.), *Verklaring van de boeken van Jozua, van de Rechteren en van Ruth. Uit de Engelsche verklaringen van de heeren Patrik, Polus, Wels, en andere voorname Engelsche godgeleerden*. Amsterdam: Isaak Tirion en Jacobus Loveringh, 1741.
- Van Anrooij 1997 – W. van Anrooij, *Helden van weleer. De Negen Besten in de Nederlanden (1300-1700)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997.

7 Over de heldendichten *David* (1767) van Lucretia van Merken en *Hugo de Groot* (1790) van Petronella Moens merkt Van Gemert (2006: 38) al op dat hierin 'mannen en vrouwen samen de maatschappij [dragen]'.

- Baar-de Weerd 2009 – C. Baar-de Weerd, *Uw sekse en de onze. Vrouwen en genootschappen in Nederland en in de ons omringende landen (1750-ca. 1810)*. Hilversum: Verloren, 2009.
- Buijnsters 1984 – P.J. Buijnsters, *Wolffen Deken*. Leiden: Martinus Nijhoff, 1984.
- Van Deinsen 2019 – L. van Deinsen, 'Visualising Female Authorship. Author Portraits and the Representation of Female Literary Authority in the Eighteenth-Century Dutch Republic'. In: *Quaerendo* 49 (2019) 4, p. 283-314.
- Van Deinsen & Vanacker 2019 – L. van Deinsen & B. Vanacker, 'Found through Translation: Female Translators and the Construction of "Relational Authority" in the Eighteenth-Century Dutch Republic'. In: *Early Modern Low Countries* 3 (2019) 1, p. 60-80.
- Dietz 2021 – F. Dietz, 'Twee schatkisten en hun erfenis. Dimensies van gender en age in de Nederlandse vroegmoderne letterkunde'. In: *Nederlandse Letterkunde* 26 (2021) 2-3, p. 202-222.
- Van Elk 2019 – M. van Elk, 'Women Writers and the Dutch Stage: Public Femininity in the Plays of Verwers and Questiers'. In: S.J. Moran & A. Pipkin (eds.), *Women and Gender in the Early Modern Low Countries, 1500-1750*. Leiden/Boston: Brill, 2019, p. 167-191.
- Feith 1782 – R. Feith, *Verhandeling over het heldendicht*. Leiden: Cornelis Heyligert, 1782.
- Garrard 2020 – M.D. Garrard, *Artemisia Gentileschi and Feminism in Early Modern Europe*. Londen: Reaktion Books, 2020.
- Geerdink & Dietz 2022 – N. Geerdink & F. Dietz, 'Women's Strength Made Perfect in Weakness: Paratextual Authority Constructions in Printed Vernacular Religious Literature by Early Modern Dutch Women Writers'. In: B. Vanacker & L. van Deinsen (eds.), *Portraits and Poses. Female Intellectual Authority, Agency and Authorship in Early Modern Europe*. Leuven: Leuven University Press, 2022, p. 163-183.
- Van Gemert 1995 – L. van Gemert, '"Onwederstanelyken drang." Het vrouwelijk schrijverschap in achttiende-eeuws Nederland'. In: *De achttiende eeuw* 27 (1995), p. 127-140.
- Van Gemert 2006 – L. van Gemert, 'Echte helden zie je zelden. Idolen in het Nederlandse epos'. In: *De achttiende eeuw* 38 (2006), p. 22-38.
- Genette 1997 – G. Genette, *Palimpsests: Literature in the second degree*. Vertaling C. Newman & C. Doubinsky. Lincoln: University of Nebraska Press, 1997.
- Gera 2013 – J. Gera, 'Narratieve patronen van vrouwelijke ontwikkeling. *Beatrijs* en haar latere zusters'. In: T. van Kalmthout, O. Réthelyi & R. Sleiderink (red.), *Beatrijs de wereld in – Vertalingen en bewerkingen van het Middelnederlandse verhaal*. Tiel: Lannoo, 2013, p. 369-384.

- Gethner 2010 – P. Gethner, 'French Women Writers and Heroic Genres'. In: A. Gilleir, A. Montoya & S. van Dijk (eds.), *Women Writing Back / Writing Women Back. Transnational Perspectives from the Late Middle Ages to the Dawn of the Modern Era*. Leiden: Brill, 2010, p. 235-253.
- Ghijssen 1954 – H.C.M. Ghijssen, *Dapper vrouwenleven*. Assen: Van Gorcum/G.A. Hak & Prakke, 1954.
- Goosen 1993 – L. Goosen, *Van Abraham tot Zacharia. Thema's uit het Oude Testament in religie, beeldende kunst, literatuur, muziek en theater*. Tweede, verbeterde druk. Nijmegen: SUN, 1993.
- Van der Haven 2012 – C. van der Haven, 'Patriotism and Bellicism in German and Dutch Epics of the Enlightenment'. In: *Arcadia* 47 (2012) 1, p. 54-77.
- Hoogvliet 1728 – A. Hoogvliet, *Abraham, de aartsvader, in XII boeken*. Rotterdam: Jan Daniel Beman, 1728.
- Van der Horst 1764 – A. van der Horst, *De gevallen van Ruth, in zes zangen*. Enkhuizen: R. Callenbach Klenck, 1764.
- Van der Horst 1769 – A. van der Horst, *Debora. In vier zangen*. Groningen: Lubbartus Huisingh, 1769.
- Howell 2019 – M. Howell, 'The Problem of Women's Agency in Late Medieval and Early Modern Europe'. In: S.J. Moran & A. Pipkin (eds.), *Women and Gender in the Early Modern Low Countries, 1500-1750*. Leiden/Boston: Brill, 2019, p. 21-31.
- Jensen 2001 – L. Jensen, *'Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt'. Vrouwen-tijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw*. Hilversum: Verloren, 2001.
- Jensen 2008 – L. Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen: Vantilt, 2008.
- Jensen, Van der Haven & Madelein 2018 – L. Jensen, K. van der Haven & C. Madelein, 'Nieuwe perspectieven op het Nederlandstalige epos'. In: *Spiegel der Letteren* 60 (2018) 1, p. 3-10.
- De Jeu 1997a – A. de Jeu, 'De "mannelyke bekwaamheden" van een achttiende-eeuwse dichteres. Over Anna van der Horst'. In: *Vooys* 15 (1997) 2, p. 14-20.
- De Jeu 1997b – A. de Jeu, 'In de bres voor het vrouwelijk dichterschap. Anna van der Horst'. In: R. Schenkeveld-van der Dussen (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd. 1550-1850. Van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997, p. 608-617.
- De Jeu 2000 – A. de Jeu, *"t Spoor der dichtersessen". Netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijvende vrouwen in de Republiek (1600-1700)*. Hilversum: Verloren, 2000.
- Leemans & Johannes 2013 – I. Leemans & G.-J. Johannes, *Worm en donder. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur. 1700-1800: de Republiek*. Amsterdam: Bert Bakker, 2013.

- Johns-Putra 2001 – A. Johns-Putra, *Heroes and Housewives. Women's Epic Poetry and Domestic Ideology in the Romantic Age (1770-1835)*. Bern: Peter Lang, 2001.
- Van Marion 2005 – O. van Marion, *Heldinnenbrieven. Ovidius' Heroides in Nederland*. Nijmegen: Vantilt, 2005.
- Meijer 2005 – M. Meijer, *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*. Tweede druk. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005.
- Meijer Drees 1993 – M. Meijer Drees, 'Vaderlandse heldinnen in belegeringstoneelstukken'. In: *De Nieuwe Taalgids* 85 (1993), p. 71-82.
- Van Miert 2015 – D. van Miert, 'De Statenvertaling (1637)'. In: A.A. den Hollander, P. Gillaerts, H. Bloemen, Y. Desplenter & W. Francois (red.), *De Bijbel in de Lage Landen. Elf eeuwen van vertalen*. Heerenveen: Jongbloed, 2015, p. 406-444.
- Miller 1980 – N.K. Miller, *The Heroine's Text: Readings in the French and English Novel 1722-1782*. New York: Columbia University Press, 1980.
- Moraru 2001 – C. Moraru, *Rewriting. Postmodern Narrative and the Cultural Critique in the Age of Cloning*. Albany: State University of New York Press, 2001.
- Van Oostrum 1999 – P. van Oostrum, *Juliana Cornelia de Lannoy (1738-1782) ambitieus, vrijmoedig en gevat*. Hilversum: Verloren, 1999.
- Pajmans e.a. 2021 – M. Pajmans, F. Dietz, N. Geerdink, I. Leemans, C. de Morrée & M. Veldhuizen, 'Pathways to agency: women writers and radical thought in the Low Countries, 1500-1800'. In: *Intellectual History Review* 31 (2021) 1, p. 51-71.
- Plate 2011 – L. Plate, *Transforming Memories in Contemporary Women's Rewriting*. Londen: Palgrave Macmillan, 2011.
- Prandoni 2007 – M. Prandoni, *Een mozaïek van stemmen. Verbeeldend lezen in Vondels Gysbreght van Aemstel*. Hilversum: Verloren, 2007.
- Rich 1972 – A. Rich, 'When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision'. In: *College English* 34 (1972) 1, p. 18-30.
- Salmonson 2015 – J.A. Salmonson, *The Encyclopedia of Amazons. Women Warriors from Antiquity to the Modern Era*. Tweede druk. New York: Open Road, 2015. [e-book]
- Schenkeveld-van der Dussen e.a. 1997 – R. Schenkeveld-van der Dussen, K. Porteman & P. Couttenier, 'Inleiding'. In: R. Schenkeveld-van der Dussen (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd. 1550-1850. Van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997, p. 1-95.
- Schipper 1989 – M. Schipper, 'Inleiding'. In: M. Schipper (red.), *Onsterfelijke roem. Het epos in verschillende culturen*. Baarn: Ambo, 1989, p. 9-18.
- Smit 1975 – W.A.P. Smit, *Kalliope in de Nederlanden. Het Renaissancistisch-klassicistische epos van 1550 tot 1850. Eerste deel*. Assen: Van Gorcum, 1975.
- Smit 1981 – W.A.P. Smit, 'Anna van der Horst en de breuk met Betje Wolff'. In: *De Nieuwe Taalgids* 74 (1981) 1, p. 71-79.

- Smit 1983 – W.A.P. Smit, *Kalliope in de Nederlanden. Het Renaissancistisch-klassicismistische epos van 1550 tot 1850. Tweede deel*. Groningen: Wolters-Noordhoff/Bouma's Boekhuis, 1983.
- Van Strien 2018 – T. van Strien, 'De Bijbel voor gelovigen. Het Bijbels epos in de achttiende eeuw'. In: *Spiegel der Letteren* 60 (2018) 1, p. 11-33.
- Veltman-van den Bos 2000 – A.J. Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843): de Vriendin van 't Vaderland*. Nijmegen: Vantilt, 2000.
- Vergilius 2003 – Vergilius, *Het verhaal van Aeneas*. Vert. M. d'Hane-Scheltema. Derde druk. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2003.
- De Vries 1999 – M. de Vries, 'Dichten is zilver, zwijgen is goud. Vrouwen in letterkundige genootschappen, 1772-1800'. In: *De achttiende eeuw* 31 (1999), p. 187-213.
- Watanabe-O'Kelly 2014 – H. Watanabe-O'Kelly, 'The Eroticization of Judith in Early Modern German Art'. In: M.R. Wade (ed.), *Gender Matters. Discourses of Violence in Early Modern Literature and the Arts*. Amsterdam/New York: Rodopi, 2014, p. 81-100.
- Wempe 1984 – J. Wempe, 'Een filosofe uit Enkhuizen: de opvoedingsfilosofie van Anna van der Horst en haar tijd'. In: *Steevast* 6 (1984), p. 19-32.
- Zilverberg 1982 – S.B.J. Zilverberg, 'De dichteres Anna van der Horst (1735-1785) en haar geboortestad Enkhuizen'. In: *Steevast* 4 (1982), p. 3-10.

Over de auteur

TOMMIE VAN WANROOIJ, Universiteit Leiden, Faculteit der Geesteswetenschappen, Centre for the Arts in Society, Arsenaalstraat 1, 2311 CT Leiden